

Doktori (PhD) értekezés tézisei

EGEDI-KOVÁCS EMESE

**LA « MORTE VIVANTE » DANS LE RÉCIT FRANÇAIS ET
OCCITAN DU MOYEN ÂGE**

Témavezető: DR. HORVÁTH KRISZTINA

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
„A francia irodalom a középkortól a felvilágosodásig” doktori
program

2011

Doktori értekezésem témája a „tetszhalott lány” (*la « morte vivante »*) motívumának vizsgálata a középkori francia és okszitán elbeszélésekben. Dolgozatom első részében (PARCOURS LINGUISTIQUE) nyelvészeti szempontok alapján tártam fel a motívum ismérveit: a pontos meghatározás után elkészítettem a tipológiát, majd a lexikai sajátosságokat vizsgáltam a jellegzetes szófordulatok és szókapcsolatok kimutatásával. Kutatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy noha a két ismert és közkedvelt irodalmi motívum, az „élve eltemetett lány” (*la « vivante ensevelie »* – lásd Júlia tetszhalála Shakespeare színpadi művében) és az „alvó szépség” (*la « belle endormie »* – lásd Charles Perrault: Csipkerózsika), egymástól meglehetősen távol állónak tűnik, kialakulásukat és fejlődésüket tekintve szorosan kötődnek egymáshoz. A középkori francia és okszitán elbeszélésekben valójában mindkettő egy és ugyanazon motívumnak, a „tetszhalott lány” motívumának különböző változata. Mindkét esetben az elbeszélés egy olyan jelenetéről van szó, ahol tettetés, *katalepsia* vagy mágikus álom hatására a hősnő rövid időre mozdulatlan, élettelené válik. A két motívum közötti különbséget a következőképpen határoztam meg: az „élve eltemetett lány” esetében a hangsúly egyértelműen a halál

tényén van. A hősnőt, mivel a halál tökéletes látszatát kelti, sírba is helyezik, ahonnan ébredése után (vagy a színlelést megszüntetve) épen és sértetlenül szabadul ki. Több francia elbeszélésben ez a motívum a „nem kívánt házasság”, illetve a „szerelmi háromszög” témákhoz kapcsolódik. Az „alvó szépség” motívumánál ezzel szemben a hangsúly a meseszerű látványon van, ami sejteti, hogy a hősnő nem halt meg, ezért el sem temetik őt: a fiatal lány élettelen teste, amelynek szépsége és üdesége több nap eltelte után sem változik, egy különleges, csak a kiválasztottak számára megközelíthető helyen nyugszik. A motívumhoz tehát számos „csodás” elem is társul: a frissességét megőrző „halott” test látványa, a világtól elzárt és a természetfölöttitől átjárt hely, a csodás gyógyulás, sőt egyes középkori változatokban megjelenik az álomban történő gyermekszülés motívuma is. A „tetszhalott lány” motívum ezen második változata lett a későbbi Csipkerózsika-mesék központi eleme.

Vizsgálódásaim során fontosnak tartottam felvázolni a „tetszhalott lány” és tágabb értelemben a „tetszhalál” motívum, mint kedvelt regényelem, fejlődési útját is. Jóllehet nem a forráskutatás – az udvari irodalom eddig ismeretlen előképeinek kimutatása – volt az elsődleges célom, e téren is

születtek eredmények. A görög regénynek a francia középkori irodalomra gyakorolt hatását – az időbeli, térbeli és nyelvi távolságok miatt – a szakirodalomban eleve kizárták, és ennek megfelelően nem is vizsgálták. Ám épp a „tetszhalott lány” motívumának vizsgálatával egyértelműen és világosan kimutatható, hogy a bizánci közvetítés kapcsolatot teremtett az ókori görög és a középkori francia regényirodalom között. E tekintetben különösképpen a 12. századi bizánci regényszerző, Theodoros Prodromos *Rhodanthé és Dosiklés* című regénye figyelemre méltó. A regényben szereplő tetszhaláljelenet ugyanis meglepő párhuzamokat mutat több korabeli francia elbeszéléssel is. Mivel azonban a „tetszhalott lány” motívuma már évszázadokkal korábban, az Ephesosi Xenophón *Ephesiaka* című regényében is szerepel, amelyből Prodromos egyértelműen merített, valószínűbbnek tűnik, F. Meunier feltételezésével ellentétben, hogy a szóban forgó motívumo(ka)t a francia szerzők vették át bizánci kortársuktól, és nem megfordítva. Az epizódot Prodromos művéből jelentősége miatt saját fordításomban idézem. Önálló fejezetet szenteltem tehát az európai regényirodalomban fellelhető előképeknek (LES PRÉFIGURATIONS LITTÉRAIRES DE LA « MORTE VIVANTE » EN TANT QU'ÉLÉMENT ROMANESQUE). A

változás lényegét a motívum jelentésében és elbeszélésbeli szerepében sikerült kimutatnom. A „tetszhalott lány” motívum alakulását, irodalmi kultúrák közötti vándorlását a hellénisztikus kori görög szerelmi regényektől a 12. századi bizánci regényeken át az 5. századi *Historia Apollonii regis Tyri* című latin nyelvű regényig követtem nyomon. Utóbbiban a vizsgált motívum nemcsak az udvari elbeszélések, de számos szentélet, nevezetesen a *Legenda aurea*, számára is modellként szolgált. A felrajzolt ív alapján egyértelművé vált, hogy már ebben a korai szakaszban is az „élve eltemetett lány” és az „alvó szépség” motívuma párhuzamosan fejlődött.

A dolgozat harmadik részében a kutatásaim *corpusát* jelentő műveket elemeztem a korábbiakban kialakított szempontrendszer alapján. A „tetszhalott lány” motívuma a középkori elbeszélésekben jellegzetesen két történettípusban jelent meg: az általam „anti-Trisztán”-nak nevezett elbeszélésekben (*Eliduc, Cligès, Amadas és Ydoine, Nestor és Néronès* története – *Perceforest*), illetve a Csipkerózsika-történetekben (Troilus és Zellandine története – *Perceforest, Blandí de Cornualha, Frayre de Joy e Sor de Plaser*). „Anti-Trisztán” elbeszélés alatt olyan műveket értek, amelyek cselekményének középpontjában a „trisztáni” problémakör áll

(a szerelem és a nem kívánt házasság kényszerének szembenállása), ahol azonban a házasságtörés elkerülhetővé válik, és tragikus végkifejlet helyett a történet boldog véget ér. Ezekben az elbeszélésekben szinte kivétel nélkül a hősnő tetszhalála, az „élve eltemetett lány” motívum jelenti a fordulópontot, amely a boldog végkifejlethez vezet. A középkori Csipkerózsika-mesékben ugyanakkor kizárólag az „alvó szépség” motívum szerepel, amely a történet központi témájává válik. Az „anti-Trisztán” történetek közül (LA « MORTE VIVANTE » DANS LE RÉCIT MÉDIÉVAL 1. : « RÉCITS ANTI-TRISTANIENS ») elsőként Marie de France *Eliduc* című lai-jét vizsgáltam, amelyben a „tetszhalott lány” motívum még egyfajta köztes állapotban mutatkozik meg, az „élve eltemetett lány” és az „alvó szépség” jellegzetességei egyaránt megtalálhatók benne. Az elemzés során világossá vált: bár ez a mű szoros értelemben véve még nem nevezhető Csipkerózsika-történetnek, a későbbi tündérmese központi témájának meghatározó elemei már egytől egyig megtalálhatók benne. Ezzel szemben Chrétien de Troyes *Cligès* című regényében Fénice tetszhalála az „élve eltemetett lány” motívumának tökéletes példája, amely jelentősége folytán előképe lett a legtöbb későbbi francia elbeszélésnek,

amelyben a „tetszhalott lány” motívum szerepel. Jóllehet a *Cligès* utóéletét többé-kevésbé pontosan nyomon tudjuk követni, az előzményekkel, a jelenet mintájával kapcsolatban csak bizonytalan feltételezések születtek. Eddig csupán egy mára elveszett bizánci elbeszélést, Salamon király feleségének történetét idézte a szakirodalom lehetséges forrásként. Ennek a kérdésnek jártam utána az elemzést követő fejezetben. A *Cligès* és Xenophón regényének (*Ephesiaka*) összevetése során arra a következtetésre jutottam, hogy Chrétien de Troyes egyidejűleg több hagyományból is meríthetett. Az előképeket – beleértve Xenophón regényének Bizáncban is továbbélő elemeit – azonban nem közvetlenül vette át, azokat nem szolgáian másolta, hanem a motívumot virtuóz eredetiséggel, olykor némi humorral fűszerezve újraértelmezte, és az udvari körök ízléséhez igazította. Chrétien művének elemzését követően a 13. századi *Amadas és Ydoine* című regény tetszhalottjelenetét vizsgáltam, ahol a motívum ugyancsak az első, az „élve eltemetett lány” változatban jelenik meg, ráadásul itt is „anti-Trisztán” típusú elbeszélésbe ágyazva. Jóllehet a regényszerző eredeti szándéka minden bizonnyal az volt, hogy a korabeli közönség előtt jól (elsősorban Chrétien regénye alapján) ismert „élve eltemetett lány” motívumát

ötletesen és kifinomult változtatásokkal újraírja, néhány új elemnek köszönhetően („haragvó istennő / párka, aki átkot szór az újszülöttre”, „gyűrűcsere”) ez a regény is a Csipkerózsika-történet elbeszéléstípus kialakulásának egyik kiindulópontjává vált. A Nestor és Néronès történet (*Perceforest*) tetszhaláljelenete, amelyben az „élve eltemetett lány” motívuma egyértelműen és jól kimutathatóan jelenik meg, további narratológiai érdekességgel is szolgált: az epizód ugyanis a regény későbbi részében újra előkerül, ezúttal a hősnő előadásában. Itt egy elbeszéléstechnikai jelenségre hívtam föl a figyelmet, amely véleményem szerint tökéletesen alátámasztja a vizsgált motívummal kapcsolatban felbukkanó jellegzetes nyelvi megfogalmazások, fordulatok, szókapcsolatok használatának meghatározó jellegét. Míg a mesélő elbeszélésében az „élve eltemetett lány” motívuma összes „díszletével” együtt jelenik meg (sápadt, egyértelműen élettelennek látszó hősnő, temetési szertartás, díszes sír stb.), addig Néronès ezeket az elemeket csupán érinti: szűkszavúan meséli el az események azon részét, amelyek a furfangos tettetésre vonatkoznak, mellőzi a jellegzetes nyelvi fordulatokat is, a hangsúlyt pedig az elszenvedett kínzásokra helyezi át. Amint a motívumot meghatározó nyelvi (lexikális)

és a motívumra jellemző tartalmi kiegészítő elemek („díszletek”) a szövegből kikerülnek, az elbeszélés az olvasó számára inkább egyfajta szentmártíromság-történetnek, semmint tetszhaláljelenetnek tűnik. Az epizód újraírt változatának vizsgálata rávilágított arra, hogy a motívumhoz kapcsolódó kiegészítő elemek hangsúlyos megjelenítése és a *topikus* kifejezések, fordulatok alkalmazása valójában a motívum megjelenítésének fontos és elengedhetetlen alapja. A következő fejezetben (LA « MORTE VIVANTE » DANS LE RÉCIT MÉDIÉVAL 2. : « BELLES AU BOIS DORMANT MÉDIÉVALES ») a második elbeszéléstípushoz tartozó műveket tárgyalom. A Charles Perrault meséjéből jól ismert Csipkerózsika-történet első változatait középkori elbeszélésekben találjuk: e címen egy francia (*Perceforest*) és egy okszitán (*Blandí de Cornualha*) lovagregényt majd egy okszitán nyelvű novellát (*Frayre de Joy e Sor de Plaser*) mutatok be. Troilus és Zellandine történetében (*Perceforest*) már csaknem az összes olyan elem megtalálható, amelyek a modern Csipkerózsika-mese jellegzetes vonásai. Ugyanakkor, tekintve, hogy nem önálló elbeszélésről van szó, és a történetet – a regény egészének sajátossága folytán – erősen átszínezik a kalandos, lovagi és parodisztikus elemek, szoros értelemben véve még

nem beszélhetünk a klasszikus tündérmese megjelenéséről. A *Perceforest* regény azonban különösen érdekes, mivel a motívum mindkét változata egyaránt megtalálható benne. A két történet (Nestor és Neronès története; Troilus és Zellandine története) elemzésekor számos reminiscenciát fedeztem fel, amelyek a „tetszhalott lány” motívumát felhasználó korábbi francia regényekből származnak, és amelyek (függetlenül attól, hogy melyik változathoz tartoztak) mindkét történetet átszöttek. Ez a tény megerősített abban a tézisemben, hogy a középkori szerzők számára a motívum két változata egyáltalán nem különült el egymástól. A *Blandí de Cornualha* című okszitán lovagregényben az „alvó szépség” motívuma meglehetősen kidolgozatlanul, elnagyoltan jelenik meg. Véleményem szerint e tekintetben az elbeszélést inkább a népmesei struktúrákkal, semmint konkrét irodalmi előképekkel rokoníthatjuk: a történetbeli események a lélektani kidolgozást szinte teljesen kiiktatva, szárazon és tényszerűen követik egymást, az egyes alapmotívumok (népmesék esetében folklórmotívumok, az okszitán regényben az Artúr-regények kliséi) vázlatosan, csupán nagy vonalakban jelennek meg. Mindazonáltal, jóllehet az „alvó szépség” motívuma ebben a regényben a más művekben olvasottakhoz

képest csupán halvány lenyomat, a korabeli olvasót ez bizonyára nem akadályozta abban, hogy élvezettel olvassa, úgy, ahogyan azt a mai olvasó is teszi a népmesékkal, bármilyen legyen is a narráció irodalmi értéke. Ezzel szemben az ugyancsak okszitán nyelvű *Frayre de Joy e Sor de Plaser* című novellában az „alvó szépség” motívuma teljes pompájában jelenik meg: a *Perceforest*-vel ellentétben itt már önálló történetről van szó, az „alvó szépség” a történet központi elemévé vált. Jóllehet a *Perceforest*-hoz hasonlóan – a herceg titkos látogatásainak következményeképpen – az alvó szépség ebben az elbeszélésben is, még ébredése előtt gyermeket hoz a világra, a téma szövegszerű kidolgozását tekintve sokkal visszafogottabb és „udvaribb”, mint francia párja. A francia és okszitán művek elemzése mellett elsősorban narratológiai szempontokat figyelembe véve igyekeztem egyéb érdekességekre is rámutatni. Ezek is egytől egyig az egyes elbeszélések tetszhaláljelenetéhez kapcsolódnak (így például a *Historia Apollonii regis Tyri* című regényben és a *Perceforest*-ban a rejtvények és az álmok narratológiai vonatkozásait vizsgáltam, illetve részletesen elemeztem a „ki nem mondás” és az „elbeszélés megsokszorozásának” játékát a *Perceforest*-ban).

Doktori értekezésemben a „tetszhalott lány” motívumának fejlődését mutattam be az európai irodalom különböző korszakaiban, a folyamatosan változó hagyományban, eddig ismeretlen intertextuális vonatkozásokat tártam fel az egyes elbeszélések között. Kutatásaimmal azt bizonyítottam, hogy a vizsgált motívum két változata, az „élve eltemetett lány” és az „alvó szépség”, minden különbözősége ellenére, elválaszthatatlan egymástól, legalábbis ami hosszú és összetett fejlődési útjaikat illeti. Dolgozatomban elsősorban az említett motívumok azon változásait vizsgáltam, amelyek az irodalmi kultúrák közötti vándorlás következményei. A görög, latin, ófrancia és okszitán nyelvű szövegek filológiai elemzésével arra törekedtem, hogy nyomon kövessem e motívumok nyelvi jellegzetességeinek (lexikai sajátosságok, motívumbeli *terminus technicusok*), narratológiai szerepének, illetve jelentéstartalmának változásait. Számos példa elemzése alapján mutattam be ezeket a folyamatokat, miközben igyekeztem kiemelni a francia szerzők elbeszélőtechnikai és regényírói mesterfogásait is. Utóbbiak olykor az antik előképeket is túlszárnyalják. Épp a francia szerzőknél válik a „tetszhalott lány” motívuma egyszerű regényelemből központi, meghatározó regényelemmé. Ez a fejlődés alapozza

meg olyan későbbi, világirodalmi jelentőségű művek témáját, amelyek végkifejlete erre a motívumra épül, gondoljunk a már említett Shakespeare *Rómeó és Júliájára*, vagy a kizárólag ezt a motívumot kiteljesítő, Charles Perrault-tól feldolgozott *Csipkerózsika* mesére.

KÖZLEMÉNYEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL:

- 2011 « Néronès la "vivante ensevelie", Zellandine la "belle endormie" », *Actes du colloque "Perceforest"*, éd. Ch. FERLAMPIN-ACHER, Presses Universitaires de Rennes (megjelenés alatt).
- 2011 « La belle endormie, la sagesse animale et l'herbe médicinale », *Actes du colloque international « Littérature et folklore dans le récit médiéval »* 4–5 juin 2010, éd. E. EGEDI-KOVÁCS (megjelenés alatt).
- 2011 « La "vivante ensevelie" et la "belle endormie" », In : *235 années d'enseignement du français à l'Université de Budapest*, Actes de la journée d'études commémorative internationale, Université Eötvös Loránd, Budapest, le 24 septembre 2010, éd. V. BÁRDOSI (megjelenés alatt).
- 2010 « Énigmes, songes et mensonges. *L'Historia Apollonii regis Tyri* et le *Perceforest* », In : *Pietas non sola*

- Romana*, Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata, Ed. A. CZEGLÉDY et alii, Typotex – Eötvös Collegium, p. 521–529.
- 2009 « Non-dit et récit multiplié. Les (men)songes de Néronès dans le *Perceforest* », In : *Revue d'Études Françaises*, 14 (2009), p. 107–113.
- 2009 « La "morte vivante" dans les poèmes narratifs français et occitans du Moyen Âge », 15 juillet, session 3bis-L3, « La mort et les morts dans la matière de Bretagne ».
(<http://www.uhb.fr/alc/ias/actes/index.htm>)
- 2008 « La "morte vivante" dans le *Cligès* de Chrétien et le roman grec », In : *Acta Ant. Hung.*, 48 (2008), p. 207–219.
- 2008 « Tetszhalál a középkori francia irodalomban », In : *Enumeratio*, SEC, Szerk. TÓTH I. és JUTAI P., Budapest, 2008, p. 56–60.

2007

« A rejtélyes görög könyv Chrétien de Troyes regényében », In : *Πανηγυριφ*, SEC, Budapest, 2007, p. 21–24.